

Layə Əbdürəhim qızı Mustafayeva²⁷
ZEVQMANIN SINTAKTİK STRUKTURU HAQQINDA

Sintaktik roluna və leksik mənasına görə feillər bir neçə qrupa bölünür: *sadə feillər, köməkçi feillər, bağlayıcı feillər, modal feillər*.

Nitq hissələri içərisində mühüm yer tutan feil zevqmanın yaranmasında, yəni zevqmanın sintaktik strukturunun formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Mühüm üslubi xüsusiyyətə malik olan zevqma, eyni zamanda vacib sintaktik quruluşu da ehtiva edir. Həmin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirək.

I aparıcı sözün feil olduğu sintaktik struktur.

Feilləri obyektə olan münasibətlərinə görə təsnif etsək, görürük ki, onlar iki qrupa bölünür: 1) özlərindən sonra obyekt tələb edən feillər; 2) özlərindən sonra obyekt tələb etməyən feillər [1, s. 131].

İngilis dilinin qrammatikasında birinci qrupa daxil olan feillər *təsirli feillər* kimi qəbul edilir; ikinci qrupa daxil olan feillər isə, yəni bu feillər özlərindən sonra obyekt tələb etmir və onları *təsirsiz feillər* kimi adlandırırlar [2, s. 132].

Təsirli feillərə nümunə olaraq *to send, to bring, to see, to make, to do* və s. göstərmək olar. Təsirli feillərdən sonra adətən vasitəsiz tamamlıq işlənir. Məsələn:

My brother *showed his picture* to me [show – feil; his picture - vasitəsiz tamamlıq].

Təsirsiz feillərə nümunə olaraq *to laugh, to sleep, to go, to enter, to swim* və s. göstərmək olar. Təsirsiz feillər cümlədə obyektə işlənir, yəni onlar cümlədə müstəqil işləyə bilər. Məsələn:

They *laughed* all together [laugh- feil; - x].

İngilis dilinin müasir qrammatikasına əsaslanaraq, bəzi feillər həm təsirli, həm də təsirsiz feil kimi işləyə bilər. Həmin feillərdən bəzilərinə nümunə kimi aşağıdakıları göstərmək olar: *to begin, to hear, to read, to go, to stop, to move, to execute* və s.

Bu feillərdən sonra bəzi hallarda vasitəsiz tamamlıq işlənir, bəzi hallarda isə işlənmir.

II Mübtəda+mübtəda+ feil sintaktik struktur.

They *sought it with thimbles, they sought it with care*.

Bu nümunədə işlədilmiş zevqmalar – *seek with thimbles – üsküklərlə axtarmaq; seek with care - ehtiyatla axtarmaq*.

Zevqma mətnə bədii ifadəlik qatan, ona bədii güc əlavə edən linqvistik nitq fiqurlarından biri olaraq qəbul edilir. Bu, bir sözün eyni qrammatik quruluşda, lakin hər hansı bir kontekstdə iki bitişik sözlə fərqli semantik əlaqədə istifadəsi kimi qəbul edilir. Semantik əlaqələrdə işlədilmiş sözlər bir tərəfdən hərfi, digər tərəfdən məcazi mənalar yarada bilər [2, s. 43].

Zevqma müxtəlif dil səviyyələrində təlqin edilə bilər. Bundan əlavə, ədəbiyyatda, xüsusən də şeirdə bir sıra funksiyaları yerinə yetirə bilər.

Bir nümunəyə baxaq:

Here Thou, great Anna! Whom three Realms obey, Dost sometimes Counsel take and sometimes Tea [3].

Nümunədə *Counsel* və *tea* zevqmanı göstərir. *Take* feili zevqmatik ifadəni idarə edir və özündən sonra iki tamamlıq qəbul edir. Sətirlərin maraqlılığı ondadır ki, *feil (take)* qoşa məna daşdığı üçün iki söz bir-birinə uyğun gəlir.

M.Abrams və C.Harpham [4, s. 233] yazırlar ki, bir söz iki və ya daha çox başqa sözlə eyni qrammatik əlaqədə ola bilər, lakin eyni zamanda dəyişikliyə malik olur və yeni mənalar, zevqmatik praqmatik mənalar yaradır. Bəzən söz bir münasibətdə hərfi, digər münasibətdə isə məcazi məna daşıya bilər. C.Tissol [5, s. 218] iddia edir ki, feil çox tamamlıqla işləyə bilər və onların hər biri tək bir feilə aid olub fərqli praqmatik mənalar yarada bilər. K.Koelb [6, s. 82] bu fiqura “zevqma” kimi istinad edir və yazır ki, bu cür “reallıqda” ayrı olduğu güman edilən anlayışları birləşdirən müəyyən linqvistik formaların semantik ikiliyini açıq şəkildə göstərmək olar və eyni zamanda, iki anlayış arasında ekvivalentlik də ola bilər. Zevqma bəzən cümlələrdə sintaktik və semantik çəşqinlik yarada bilər. Lakin eyni zamanda bəzi rəngarəng ifadə də əlavə edə bilən üslubi, qrammatik vasitədir. Zevqma vasitəsilə iki və ya daha çox sözü dəyişdirmək və ya idarə etmək olar və həmin yaranan ifadələrin hər birində həqiqi məna ilə yanaşı, fərqli mənalar, yəni məcazi mənalar da yarada bilər.

C.Çoserin “The Book of the Duchess” [7, s. 12] əsərindən seçdiyimiz nümunələri izah edək. Məlum olduğu üzrə, əsər C.Çoserin yaradıcılığının əvvəllərində yazdığı əsərlərindən biri kimi tanınır. Bu gözəl və məcazlarla dolu bir şeirdir, yuxu şeiridir. Xəstəlik və onun sağalma yolları C.Çoserin ilk yuxu şeiri olan “Düşesin kitabı”nın əsas mövzusu təşkil edir. Şeir orta əsr poeziyasının romantikasını əks etdirir. C.Çoserin yuxunu əks etdirən bu şeirində zevqmanı istehza şəklinə semantik olaraq işlədir. O, zevqmanı *yatmaq* istəyi ilə bağlı fikirlərini ifadə etmək üçün işlədir:

Deflate of sleep and heaviness,
Hath slain my spirit of *quickness*,
That I have lost all *lustyhede* (Line 25-27).

Nümunədə C.Çoserin praqmatik məna yaratmaq üçün zevqmatik quruluşdan istifadə edir. Burada zevqma belə

²⁷ Azərbaycan Dillər Universiteti layemustafayeva@gmail.com

əks olunur:

Has slain (feil) *my spirit* (tamamlıq) *of quickness* (isim) və o digər cümlədə işlədilən *all lustyhede* (tamamlıq) ilə birləşir və nəticədə zəvqmatik mənə yaranır.

Burada *quickness* – “canlı olma vəziyyəti; qüvvət” mənasını ifadə edir; *lustyhede* isə – “şənlik, həyat eşqi” mənasını ifadə edir. Hər iki termin *cəldlik və həyat eşqi* anlamlarını ifadə etmək üçün istifadə olunur. C.Çoser fikrini daha təsirli işıqlandırmaq üçün zəvqmatik quruluşdan, yəni sözlərin qarşılığından istifadə edir.

Şeirin 30-36 sətirlərində C.Çoser mətni kimin və hansı nöqteyi-nəzərdən oxumasından asılı olmayaraq, eyni vaxtda iki fərqli şəxsin vəziyyətini təsvir edən və oxucuları çaşdıran şəkildə zəvqmadan istifadə edir:

*But men might axe why so
I may not sleep and what me is
But knotholes, who asks this
Lester his asking truly.
Me even cannot tell why
The soothe; but truly, as I guess,
I hold hit be a sicknesses (Line 30-36).*

Misra (31) (S.-P.-P.-O.-P.) və misra 36 (S.-P.-P.-O.): I (S.) may not (P.) sleep (P.) və what me (O.) is (P.) / I (S.) hold (P.) hit be (P.) a sickness (O.) Şeir bu hissəsində, yuxarıdakı sətirlərdə iki fərdən sonra (may not sleep) and (hold, be) mübtədə (I) gəlir; (me) tamamlığından sonra (is) xəbərin bir hissəsi işlədilir.

Belə bir quruluş, bu misrada rast gəlinən iki fərdin yuxululuq və xəstəlik vəziyyətini başa düşmək üçün oxucuları münaqişəyə salmaq məqsədi ilə istifadə olunur. Burada C.Çoser struktur və funksional olaraq zəvqmadan istifadə edir.

İndi də C.Çoserin məşhur “The Canterbury Tales” əsərindən seçdiyimiz bəzi zəvqmatik strukturları nəzərdən keçirək. Əsər Canterbury yolunda zəvvarlar arasında baş tutan nağıl yarışmasını əks etdirməklə, sosial satira və insan həyatının satirası kimi mövzulardan bəhs edir. Buradakı mövzu dərin sevgi və istək, heyranlıq və məhəbbəti nəciblik və mərdliklə təsvir edən orta əsr konsepsiyasıdır. Bu əsərdə C.Çoser söz oyunlarından, o cümlədən zəvqmadan məharətlə istifadə edir. İşlədilmiş nümunələrdə iki mənə bir-birinə uyğun gəlir, lakin sanki zəvqma meyarlarını yerinə yetirmək üçün həm də fərqli olaraq qalır. Aşağıdakı sözlər *semantik səviyyədə zəvqma* kimi qəbul edilir: Misra 3 *vine*, misra 35 *space*, misra 87 *little space*, misra 142 *conscience*, misra 152 *eye grey as glass*, misra 161 *crowned*. [7, s. 16].

And bathed every *vine* (of the plants) in such liquid (Line 3),

But nonetheless, while I have time and *space* (Line 35);

And conducted himself well, for so little *a space of time* (Line 87),

But to speak of her *conscience* (Line 142).

Her nose well formed, her *eyes gray as glass* (Line 152),

On which there was first written an A with a *crowned* (Line 161).

Zəvqmanın sintaktik səviyyəsi isə aşağıdakı sətirlərlə təmsil olunur:

And bathed (P.) every *vine* (Adv.) (of the plants) in such liquid (O.),

But nonetheless, while I have (P.) time and *space*;

And conducted (P.) himself (O.) well (Adv.), for (Prep.) so little *a space of time* (Adv.),

But to speak (I.) of (Prep.) her *conscience* (O.).

Her nose (NP) well formed, her *eyes (NP) gray as glass* (Adj.),

On which there was first written (P.) an A with a *crowned* (O.).

Yuxarıdakı sətirlərin sintaktik nümunələri bu sözlərin tapıldığı ifadəyə uyğun olaraq müxtəlif mənalar vermək baxımından C.Çoserin işlətdiyi həqiqi söz oyununu vurğulamaq üçün bu şəkildə verilmişdir. C.Çoser burada zəvqmadan bir növ satira kimi istifadə edir. O, zəvqmanın əsas funksiyası olan ironiyadan istifadə edərək lazım olan məqamlara diqqəti cəlb etməyə çalışır.

She wiped her upper lip so clean (line 133),

That *in her cup there was* seen no tiny bit (134).

Bu sətirlərə zəvqma işlədilir və onun sintaktik strukturu belə müəyyən olunur:

[S.-V.-O.-Adv.-V./NP. -S.-V.-SC.]

She (S.) wiped (P.) her upper lip (O.) so (adv.) clean (adj.).

That *in her cup (NP.) there (S.) was* seen (P.) no tiny bit (SC.).

Bu quruluşda iki əsas elementə rast gəlinir: mübtədə (she) və xəbər (wiped) və ismi birləşmə (That in her cup) və sonra feil (was seen) o zaman mövcud olan cəmiyyətin tənqidinə diqqəti cəlb edir.

Beləliklə, bir çox digər ritorik fiqurlar kimi, zəvqma ifadənin semantik cəhətdən güclənməsinə və yeni mənaların yaranmasına kömək edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 609 s.
2. Blackwell, W. Sociolinguistic Styles. River Street Hoboken, NJ07030, USA. Library of Congress Cataloging in Public Data, 2016. <http://www.wiley.com/go/permission>
3. Alexander Pope, The Rape of the Lock, Canto III.

- Abrams, M.H and Harpham, G. A Glossary of Literary Terms. 2009, USA: Cengage Learning, 393 p.
- Tissol, G. The Face of Wit, Narrative, and Cosmic Origins in Ovid's Metaphors. 1997, Princeton: Princeton University Press, 238 p.
- Koelb, C. The Incredulous Reader Literature and the Function of Disbelief. 1984, Cornell: Cornell University Press, 240 p.
- Chaucer, G. The Book of the Duchess. UK: Hesperus Press, 2007, 94 p.
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/execute#:~:text=transitive%20verb,executed%20the%20plan>
- Roddenberry, Gene, and Rick, Berman. Star Trek: The Next Generation. Paramount Domestic Television, 1987.
- <https://brainly.com/question/18666768>
- Carroll, L. The Hunting of the Snark. UK: Book Jungle, 2009, 48 p.
- Dickens Ch. The Cricket on the Hearth. Berlin: Tauchnitz, 1846, 82 p.
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/stand>

Açar sözlər: zevqma, ritorik, sintaktik, quruluş, vasitə, feil

Key words: zeugma, rhetorical, syntactic, structure, means, verb

Ключевые слова: zeugma, риторический, синтаксический, структура, средство, глагол

Xülasə

Məqalədə ritorik fiqurlardan olan zevqmanın sintaktik strukturu araşdırılır. Üslubi fiqur kimi zevqma müxtəlif mətnlərdə işlədilir və mətnin bədiiliyini, ifadəliliyini artırmağa xidmət edir.

Zevqmanın sintaktik quruluşunun formalaşmasında da müəyyən qaydalara əməl olduğunu görmək olur. Məsələn, bu məqalədə zevqmanın sintaktik quruluşunun belə variantlarına rast gəlmək olar: feil+tamamlıq+tamamlıq; mübtədə+mübtədə+ tamamlıq və s. Göründüyü kimi, müəyyən qrammatik vasitələr var ki, onlar zevqmanın sintaktik strukturunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Məqalədə bir çox əsərlərdən dil faktları seçilmiş və onların üzərində zevqmanın sintaktik strukturu müəyyən edilmişdir.

On syntactic structure of Zeugma

Summary

The article deals with the syntactic structure of rhetorical figures of zeugma. Zeugma as a stylistic figure is used in various texts and serves to increase the artistic and expressiveness of the text.

It can be seen that certain rules are followed in the formation of the syntactic structure of zeugma. For example, in this article, one can find such variants of the syntactic structure of zeugma: verb+object+object; subject+subject+ object, etc. Apparently, there are certain grammatical means that play an important role in the formation of the syntactic structure of zeugma. Some language facts have been selected from various literature and the syntactic structure of zeugma has been determined on them in the article.

О синтаксической структуре Зевгмы

Резюме

В статье рассматривается синтаксическая структура риторических фигур зевгмы. Зевгма как стилистическая фигура используется в различных текстах и служит для повышения художественности и выразительности текста.

При формировании синтаксической структуры зевгмы соблюдаются определенные правила. Например, в этой статье можно встретить такие варианты синтаксической структуры зевгмы: глагол+объект+объект; субъект+субъект+объект и т. д. По-видимому, существуют определенные грамматические средства, играющие важную роль в формировании синтаксической структуры зевгмы. В статье выбраны некоторые языковые факты из различной литературы и на их основе определена синтаксическая структура зевгмы.

Rəyçi: fil.e.d., dosent Leyla Mirhəsən qızı Cəfərova